

גליון נושא: מנהג אמירת סליחות

בס"ד, יום ג' פרשת נצבים, כ"ד אלול תשע"ה

לבריאות איתנה ורוב נחת לאשה היולדת רבקה בת אסתר תחי' ובתה יעל הנולדה למז"ט.

פנינים

לומר הסליחות בנחת: סיפר הג"ר נפתלי זקס שליט"א שזקנו הג"ר מנדל זקס זצ"ל חתנו של החפץ חיים פעם התאמץ והתלהב מאוד בפיוטי הסליחות, ואמר לו הח"ח שאמנם אלו הם פיוטים אבל עיקר הסליחות הם מה שאומרים בסוף 'קל רחום שמך' ו'ענונו' ו'מי שענה'. (ספר היובל שומר אמת). והפוסקים הביאו מהמהר"ל שעיקר הסליחות הם הפסוקים שאומרים בתחילת הסליחות ולפני כל פיוט ופיוט, וכן גם הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל שיש לומר את הפסוקים שלפני כל סליחה מהסליחות כיון שהסליחות מבוססות ומיוסדות עליהם (בנתיבות ההלכה עמ' 205).

במג"א (ריש סי' ס"ח) מביא מספר חסידים (סי' רנ"ו) שגם את הפסוקים שאומרים לפני הקרוב"ץ צריך לנגן כמו שמנגנים את הקרוב"ץ, ובמחצית השקל הביא הטעם שכתב שם משום שעל הפסוקים נתקן הקרוב"ץ א"כ הפסוקים שנאמרו ברוה"ק עדיפים מהקרוב"ץ, וכתב המחצית השקל שלפ"ז ה"ה בפסוקים שאומרים קודם הסליחות, ולכן יש לאומרם בנחת ולא כמנהג העולם שאומרים הפסוקים במרוצה.

לכוון את שם המחבר בסליחות: בספר קב הישר (פרק פ"ו) כותב שמאחר שהסליחות נתקנו וסודרו ע"י קדושים וגדולי הדורות שנעשו להם כמה ניסים בחייהם ובמיתתם, לכן טוב לכוין אל הרמז שם המחבר של כל סליחה מהסליחות ויכוון שתעמוד לו זכותו של המחבר למחילת העוונות, כי יש נחת רוח לאותו המחבר כשאומרים פיוטו או סליחה שלו בכוונה.

ברית אמהות והשבטים: מזכירים בסליחות כמה וכמה פעמים את הברית של הקב"ה עם האמהות והשבטים. וצריך ביאור, בשלמא הברית עם האבות הוזכר בתורה "וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק וגו'" אבל היכן מצינו ברית עם האמהות והשבטים, וראיתי מבארים שבתו"כ (בחוקותי פר' א' אות ח') מבואר שה"את" שהוזכר בפסוק בא לרבות גם את האמהות וז"ל: אין לי אלא אבות אמהות מנין ת"ל את ואין אתין אלא אמהות שנא' וכו', וברית השבטים הוא מה שהובטחו דלא כלה שיבטא, (עי' ח' מרן רי"ז הלוי עה"ת פר' ויחי). [א.ה. וכן מצינו לגבי כיבוד אב "את" לרבות אחיך הגדול, "את" לרבות הטפל לבשרו מאי ניהו עורו כי "את" מרבה הדבר שנטפל לעיקר, וכן הברית עם האמהות טפל לברית עם האבות].

לימוד התורה הוא שורש התשובה: בספר מפיקודיך אתבונן (עמ' כ"ט) שואל במה שאומרים בתפילה בימים נוראים 'ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה' מה עם תורה, הרי תורה היא כפרה יותר מהכל כמו שמצינו בחז"ל על בית עלי שנגזר עליהם שימותו צעירים ש"לא יכופר עון בית עלי בזבח ובמנחה" אבל בתורה מתכפר להם, וא"כ מדוע לא הוזכר כאן גם תורה.

ותירץ הגרמ"מ שולזינגר זצ"ל ע"פ דברי הנפש החיים (שער ד' פרק ל"א) שעיקר התשובה האמיתית שהיא תשובה מאהבה הוא רק ע"י עסק התורה כראוי וכמו שאומרים בנוסח התפילה 'השיבנו אבינו לתורתך' ורק אח"כ 'והחזירנו בתשובה שלמה לפניך', עכ"ד, לפ"ז מבאר שמכיון שהתורה היא שורש התשובה השלימה לכן זה כלול במה שאמרו 'תשובה'.

וכן מצינו מעשה עם מרן החזו"א זיע"א, בראש השנה שנת תרצ"ז כאשר הפצירו בפניו להשמיע דברי כיבושין באזני הקהל לפני תקיעת שופר, כאשר כל הקהל עמד דרוך לשמוע את מוצא פיו השמיע את המשנה הידועה באבות (סוף פרק ו') אמר ר' יוסי בן קיסמא וכו' אמרתי לו אפילו אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה. ועל המילים האחרונות 'איני דר אלא במקום תורה' חזר בהתלהבות פעמים אחדות, ובזה סיים את הדרשה (שומר אמת ספר היובל הקדמה עמוד יא). וכן מסופר על האדמו"ר רבי חיים מצאנז זצ"ל שלפני התקיעות היה לומד בספר קצות החושן (אורות המועדים עמ' מ').

ויש לבאר את הדברים על פי דברי הנפש החיים שתורה מביא לידי תשובה מאהבה ולכן לפני התקיעות עורר החזו"א למצות תלמוד תורה. ❖

מנהג הסליחות בערב ר"ה

בני אשכנז

כתב הרמ"א (שו"ע תקפא, א) בני אשכנז משכימים לאמירת סליחות החל ממוצאי שבת שלפני ראש השנה, אם ראש השנה חל ביום ה' או בשבת. כאשר ראש השנה חל בימים ב' או ג' ואין

ממוצאי שבת עד ראש השנה לפחות ארבעה ימים, מתחילים לומר סליחות במוצאי שבת שבוע קודם לכן.

הסליחות בעשרת ימי תשובה יש להם מעלה יתירה כי הוי זמן מסוגל לתשובה כדכ' (ישעיה נ"ה) דרשו ה' בְּהַמָּצְאוֹ אלו עשרה הימים שבין ר"ה ליוה"כ (ר"ה יח.), ולכן בערב ראש השנה כתב השו"ע 'נוהגים' לומר סליחות שהוי רק בגדר מנהג ואילו בעשרת ימי תשובה כתב השו"ע בלשון חיוב (תרב סעיף א) בכל הימים שבין ראש השנה ליוה"כ מרבית בתפילות ותחנונים.

1. טעם המנהג

הטעם: פירש הר"ן (ראש השנה דף כז) לפי שלדעת רבי אלעזר העולם נברא ביום כ"ה באלול, ולכן משכימים לאמירת סליחות ביום כ"ה באלול, שהוא ארבעה ימים לפני ראש השנה. ויש מדייקים בר"ן שתמיד מתחילים בכ"ה באלול ואין חילוק מתי חל ר"ה (א.י.מ.).

טעם נוסף: פירש בעטרת זקנים (ס"ק ח', הובא במשנ"ב תקפא ו') כפי שמצינו בקרבנות שצריכים "ביקור מומים". "ביקור מומים" פירושו: בדיקת הקרבנות העומדים להקרבה ארבעה ימים קודם שחיטתם, כדי לקבוע בוודאות שאין בהם מומים הפוסלים אותם להקרבה. לכן מתחילים באמירת סליחות ארבעה ימים לפני ראש השנה, שכן להבדיל משאר המועדים בהם נאמר בתורה: "והקרבתם עולה" הרי שבראש השנה נאמר: "ועשיתם עולה", כלומר שהאדם יעשה עצמו בראש השנה כקרוב ויבקר את מומיו הרוחניים ארבעה ימים לפני ראש השנה על מנת לתקן אותם.

טעם נוסף: פירש הלבוש (תקפא, א הובא במשנ"ב תקפא ו') לפי שיש נוהגים להתענות בימים הנוראים במשך עשרה ימים כנגד עשרת ימי תשובה, ומכיון שאין הם יכולים להתענות במשך ארבעה ימים: שני ימי ראש השנה, שבת שובה וערב יום הכיפורים, לכן משלימים הם את החסר בארבעת ימי הסליחות. אבל כאשר ראש השנה חל בימים ב' או ג' ואין ממוצאי שבת עד ראש השנה לפחות ארבעה ימים, מתחילים לומר סליחות שבוע קודם לכן, "וכדי שיהיה לעולם יום קבוע שלא יטעו - קבעו להתחיל לעולם ביום א', ואז יוכלו להפסיק בין התעניות ולהשלים ימי תענית בימים מדולגים".

2. מנהגי הסליחות

סדר אמירת הסליחות: שליח הציבור מתחיל ב"אשרי" וקדיש, לאחר מכן אומרים סליחות ותחנונים ומסיימים בקדיש תתקבל (טור סי' תקפא בשם רב עמרם גאון, ועי' "סדר רב עמרם השלם" סי' קי"ז דף קנד שמביא ביתר פירוט את אופן אמירת הסליחות. וע"ע מחזור ויטרי סי' קלד מש"כ בשם רש"י ואת מנהג אמירת עננו בסוף הסליחות).

הטעם: פירש הלבוש (סי' תקפ"א) הסליחות תוקנו בדומה לסדר התפילות של כל יום. הפסוקים שקודם הסליחות הם כנגד פסוקי דזמרה. הסליחות וה"ג מידות הם במקום תפילת שמונה עשרה, ואחר כך נופלים על פניהם כמו בגמר התפילה, ולכן אומרים אחריהם קדיש שלם, למרות שאין אומרים קדיש תתקבל רק לאחר תפילת שמונה עשרה.

פיוט "מכניסי רחמים" המהר"ל מפראג (נתיבות עולם נתיב עבודה פרק יב) מיאן לומר את הפיוט "מכניסי רחמים" המובא בסליחות, לפי שאין לבקש ולהתפלל למלאכים, אלא אך ורק לה' אלוהינו השומע קול תפילה (נתיבות עולם שם).

אך כתב השדי חמד (מערכת ראש השנה סימן א) שרבים מגדולי הפוסקים המליצו לאומרו שכן הכוונה בפיוט זה היא שהמלאכים יהיו מליצי יושר עבורינו וילמדו סגוריה על ישראל. כפי שמובא במסכת סנהדרין (מד, ב) "יבקש אדם רחמים שיהיו הכל מאמצין את כוחו", ופירש רש"י שם: "שיסייעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים". ובשבלי הלקט (סימן רפב) הביא ממדרש שיר השירים על הפסוק: "השבעתי אתכם" - "אומרת כנסת ישראל למלאכים העומדים על שערי תפילה: הוליכו תפילתי ודמעתי לפני הקדוש ברוך הוא, ותהיו מליצי יושר לפניו".

3. גמר הסליחות

משלשים את הוידוי: כתב הלבוש (סימן תקפא סעיף א) שבקהילות שונות נוהגים בסוף הסליחות לומר את הוידוי "אשמנו, בגדנו, גזלנו..." שלוש פעמים. והטעם בזה פירש הרוקח (סימן רז) כנגד "חטאתי, עויתי, פשעתי" שבנוסח וידויו של הכהן הגדול ביום הכיפורים. אולם הגר"א היה אומר

מנהג ישראל תורה

להשכים לאמירת הסליחות

כתב הרמ"א (תקפא, א) 'נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים'. והטעם כתב הלבוש (שם) על פי המובא במדרש, שהקב"ה שט בלילה ב"ח עולמות, ובג' השעות האחרונות הוא שט בעולם הזה, והוא קרוב לנו בכל קראנו אליו באותו זמן.

ועי' בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' קל"ד) שכתב שגם האומר סליחות בחצות הלילה יש לו להשכים בבוקר לתפילת שחרית, שהזריזות לעבודת הבורא הוא תיקון גדול בימים אלו והאומרים בחצות בלי שהלכו לישון או שקמים כרגיל מפסידים מעלה זו.

עוד מביא שם על האדמו"ר רבי אהרון מבעלז זצ"ל שגם כאשר היה ער כל הלילה ביקש ממשמשו לתת לו לישון אפי' רק כמה רגעים כדי שיוכל לקיים 'קימה' בהשכמה לסליחות, וכן דייק הגרי"ז מבריסק זצ"ל שלשון השכמה הוא אחרי שינה, שיש ללמוד מהנהגת אברהם אבינו שנצטווה לשחוט את בנו יחידו ואעפ"כ נאמר וישכם אברהם בבוקר דמשמע שישן באותו לילה למרות ידיעתו שהולך לשחוט את בנו הלך לישון בשלוות הנפש ובבוקר השכם קם לקיים מצותו לשחוט בנו.

ועי' בספר דרכי חיים ושלוש שהגאון בעל מנחת אלעזר ממונקאטש זצ"ל לא הסכים שיאמרו סליחות אחר השעה 7:00 בבוקר, וכנראה טעמו משום שזו השעה שרוב האנשים קמים משנתם גם בלא"ה, וממילא אם יקום לאמירת סליחות אחר שעה זו לא יקיים את הענין של 'השכמה'. ❖

וידידי פעם אחת בלבד (מעשה רב סימן רב), וכן דעת האריז"ל (שער הכוונות דף נא), וכן מובא במנהגי קאמארנא (סימן ת).

היחיד מדלג על הקטעים בארמית:
כתב בשו"ע (או"ח סימן קא סעיף ד) ובמגן אברהם (שם ס"ק ו) הפיוטים והבקשות בסליחות הנאמרים בלשון ארמית, כגון "מחי ומסי", "מרן דבשמיא" וכדומה, אין היחיד אומרם, לפי שהיחיד צריך סיוע מן המלאכים שיעלו את תפילתו, ואין המלאכים מסייעים בהעלאת תפילה הנאמרת בלשון ארמית, מפני שלשון זו מגונה בעיניהם (ט"ז שם; מגן אברהם שם).

טעם נוסף: לפי שהמלאכים אינם מבינים את השפה הארמית (כף החיים אות כו בשם ספר התניא סימן עב). והעיר על כך הכף החיים, שהרי ישראל שואלים את צרכיהם מאיתו יתברך בלי שום אמצעי, ומה לנו אם המלאכים אינם מבינים בלשון ארמית,

אמנם מצינו ברש"י (סוטה לג) שהיחיד צריך סיוע מהמלאכים להעלאת תפילתו, ושפיר שייך לומר שאם המלאכים אינם מבינים לשון ארמית כיצד יסייעוהו. ועיין ב'סליחות המפורש' להרב יעקב וינגרטן שליט"א בשם גדולי הפוסקים שליט"א שדוקא אם הציבור עדיין באמצע הסליחות אף שהם כבר בשומר ישראל יכול לומר 'מחי ומסי', אבל אם נתאחר מלומר 'מחי ומסי' עד שהחזן אמר תתקבל וסיימו הקהל עם החזן אי אפשר לומר עוד 'מחי ומסי' אף שהתחיל

הסליחות עם הציבור. אולם שמעתי (א.פ.) בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל שכל זמן שיש עדיין עשר אנשים בבית הכנסת אף שכבר אינם מתפללים אפשר לומר מחי ומסי.

'צומק הפעם'

פתרומות, הצרות, והארות. נ"ד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823

הערות מבני החבורה

דרגות ההידור של אמירת הסליחות

שאלה: אברך העמל בתורה יומם ולילה, ואם ישכים מוקדם לאמירת הסליחות או אם ישן מאוחר יתעייף ויחלש מתלמודו, ונפשו בשאלתו מה הם דרגות ההידור של זמני אמירת הסליחות, ומהו הזמן המובחר לאדם כזה לומר סליחות.

תשובה: יש כמה דרגות בזה וכדלהלן. **אשמורת:** עיקר הדין שהוזכר בכל הפוסקים הוא באשמורת וכלשון השר"ע (סי' תקפ"א סעי' א') 'נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים', וכן לשון הרמב"ם (פ"ג מהל' תשובה ה"ה) 'ונהגו כולם לקום בלילה ולהתפלל'. ור' עמרם גאון כתב קודם עמוד השחר. וכן בסידור רש"י (סימן קלט) ומחזור ויטרי (ח"א סימן שיג) כתב לקום קודם עלות השחר. וכן הוא ברמ"א (סימן תרב א) שגם את הוידוי צריך לומר קודם עלות השחר. וכן כתב בשער הכוונות שכן נהג האריז"ל.

חצות: בדורות האחרונים נתפשט המנהג לאמירת סליחות בחצות הלילה, ומנהג זה מובא בספר המוסר למהר"י כץ זצ"ל פ"ד וכן מובא באגרת בעל דגל מחנה אפרים שכן נהג הבעש"ט הק'. וביאר הגר"מ פינשטיין זצ"ל (שו"ת אגרות משה ח"ב סי' ק"ה) מנהג זה, שמאחר שע"פ הקבלה מחצות ואילך הוא עת רצון שווה הוא לאשמורת הבוקר. [ועי' בלוח 'עיתים לבינה' בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שגם אשרי צריך להיות אחר חצות, אולם מאידך הגר"ש ז"א אורבאך זצ"ל (הליכות שלמה פרק א') חולק ע"ז וסובר שאשרי וקדיש אפשר לומר גם לפני חצות, ורק י"ג מידות צריך להיות דווקא אחר חצות].

בבוקר לפני שחרית: מנהג הישיבות הקדושות לומר סליחות כשעה או חצי שעה לפני זמן תפילת שחרית בישיבה, למרות שהוא אחר האשמורת האחרונה של הלילה, וסמך לזה מצינו במנהגי וורמיזא (עמ' פ"ח) שאמנם נהגו לבוא לביהכ"ס באשמורת אך את הסליחות אמרו רק אחר שהאיר השחר. והעירו (א.ו.) שהרבה מנינים שאומרים סליחות קודם ותיקין אין זה באשמורת, כיון שזה כבר אחר עלות השחר.

בצהרי היום: בהרבה קהילות הספרדים יש מנין סליחות ברוב עם בחצות היום. ועיין בילקוט יוסף (הלכות ר"ה עמוד מט) שהנהיגו בכמה מקומות לומר סליחות בציבור בצהריים ומשבח את המנהג שזה טוב לאברכים השוקדים על תלמודם והקימה המקודמת או השינה המאוחרת גורמת להם עייפות ומיחושי ראש וכעת יוכלו להשתתף במנינים אלו ולומר סליחות בצהריים.

בלילה לפני חצות: בכמה מקהילות החסידים נהגו לומר סליחות בלילה לפני חצות, וכן המנהג ברחמסטריוקא ובגור ובקרלין, ויסודו מהאדמו"ר מקאמרנא זצ"ל שמאחרי האשמורת הראשונה חשיב עת רצון. אולם עיין בשערי תשובה (תקפ"א א') בשם מהר"מ זכותא שאסור לומר לפני חצות שאין ראוי להזכיר י"ג מדות כי אם בעת רצון. ודעת הגר"ר משה פינשטיין זצ"ל (בנתיבות ההלכה עמ' 182) שלכתחילה אין לעשות כן, ורק במקום שלא מתאפשר כלל לומר סליחות בזמן אחר יכולים לנהוג כן, וגם אז יש להודיע שהוא מחמת ההכרח כדי שלא ינהגו כך לעתיד. ודעת הגר"ש ז"א אורבאך זצ"ל שמדינא אין נכון לומר לפני חצות, אולם אין למחות ביד הנוהגים כן על פי מנהג אבותיהם.

למעשה: מצינו התייחסות לשאלה זו בדברים שהובאו בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שהורה שלכתחילה ודאי עדיף לקום באשמורת שזהו עיקר הדין, ומי שמתקשה בכך עדיף לומר בחצות הלילה מאשר בבוקר לפני שחרית אם אינו באשמורת (בנתיבות ההלכה עמ' 205). אך מי שמחוסר שינה יגרום לו לביטול תורה יכול להקל ולומר סליחות בבוקר לפני תפילת שחרית אע"פ שאינו באשמורת (מובא בשמו). [ועי' בנתיבות ההלכה (עמ' 142) שהביא בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שאם קם מאוחר ואמירת הסליחות לפני התפילה תגרום לו להפסיד זמן ק"ש של המג"א או לומר פסוד"ז בדילוג עדיף לומר סליחות אחר התפילה]. ועיין בילקוט יוסף (הל' ראש השנה עמוד מח מט) שאע"פ שכתב מרן החיד"א (ברכי יוסף סי' תקפ"א סק"ו) 'יותר טוב בימים אלו להרבות בסליחות ובתחנונים עם הציבור מללמוד תורה', מ"מ דבר זה מדובר באנשים שגם בלא"ה היו קמים מוקדם לעסוק בתורה שאז יש להם להניח תלמודם וללכת לומר סליחות עם הציבור, אבל אלו שלא הורגלו לקום בהשכמה ואם ישכימו יהיה להם מיחושי ראש ועייפות במשך היום ויתנמנמו באמצע לימודם אינו צריך לקום בהשכמה לסליחות. ❖